Tranbodarna vid Stadsgården – spåren efter Stockholms äldsta vattenanknutna industri

Philip Tonemar och Mikael Bertheau

During the Middle Ages, so-called tranbodar (blubber-processing sheds) were located at Stadsgården on Södermalm in Stockholm, where seal blubber was rendered into train oil. The activity, documented as early as 1305, represents an early form of industrial production within the city and constitutes the only known large scale local processing of an export commodity in medieval Stockholm. The tranbodar were situated in the maritime boundary zone between land and water, partly built on piles in the Saltsjön. This location facilitated transport while maintaining distance from the built-up city due to odour and fire risk.

In advance of the archaeological excavations at Stadsgården, the question arose of how such water-adjacent constructions can be identified archaeologically, despite the complexity created by later, intensive harbour activity and construction. The excavations revealed several phases of tranbodar as well as finds shedding light on seal hunting and the economy of the archipelago. The article highlights the methodological challenges involved in tracing this early form of urban industry in maritime environments and demonstrates how historical sources and archaeological material can be integrated to reconstruct the economic and spatial development of the city.

Inledning

På Stadsgården, vid vattnet direkt nedanför Katarinaberget på Södermalm i Stockholm, stod de så kallade tranbodarna, eller sälbodarna (*saelbodher*) som de kallades under medeltiden. Kvarteret bär åtminstone sedan 1670-talet namnet *Tranbodarne* som en påminnelse om den verksamhet som bedrevs på platsen (Stahre et al. 1992:266). Det äldsta belägget för

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509
META 2026 – Historisk arkeologisk tidskrift (ISSN 2002-0406 / ISSN (Online) 2002-388X)

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Figur 1. Stockholms äldsta kända karta från cirka 1625. I bildens övre högerkant syns en förstoring av Stadsgårdenområdet med flera tomter av vilka många sannolikt utgjort tranbodstomter. Tomten längst till vänster sammanfaller väl med den nu undersökta. Det rödmarkerade området motsvarar undersökningsområdet och de två linjemarkeringarna (blå och lila) motsvarar strandlinjerna efter 1675- och 2020-års kartor. Grundkartan är mycket svårrektifierad och den geografiska exaktheten är ungefärlig. Stockholms stadsarkiv.

faktiska tranbodar inom området är från år 1305, då bodarna nämns i ett brev rörande en tvist mellan dominikanerna i Strängnäs och Sigtuna om vem som hade rätten att bedriva tiggeri på platsen (SDHK-nr: 2114). Där framgår också att handel med sältran var knuten till Stockholm, samt att bodarna var en del av Stockholms ägor och därför utgjorde en del av staden. Detta innebar att om någon som arbetade vid sälbodarna dog eller blev sjuk så var det en präst från Stockholm som besökte den sjuke och gav nattvarden. De som dog vid sälbodarna begravdes sedan på kyrkogården i staden (Bolin 1933:275).

I dessa byggnader, som delvis stod på pålar i vattnet, framställde man tranolja från sälspäck. Det var en verksamhet som delvis bör ha förlagts till Södermalm på grund av stanken, samtidigt som trankokeriet tycks ha varit relativt eldfarligt och ha bedrivits i en närmast industriell skala, vilket inte hade kunnat ske invid stadens murar eller längs hamnlägena vid Kogghamn eller Skeppsbron i nuvarande Gamla stan. Tranoljeframställningen var en tidig och långlivad verksamhet inom stadens gränser och utgör den enda kända förädlingen av en exportvara i medeltidens Stockholm. En stor del av oljan gick till den europeiska

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

marknaden och användes framför allt som lampolja och som smörjmedel vid framställningen av skinn och läder men även för att impregnera trä vid båtbyggeri (Dahlbäck 1987: 94).

Mellan 2017 och 2022 utförde Arkeologikonsult undersökningar på Stadsgården inom Slussenprojektet. Inför undersökningarna fanns en förhoppning att finna spår efter dessa tranbodar och arkeologiskt belägga lämningarna efter den verksamhet som kom att definiera denna plats långt in i modern tid, inte minst på grund av kvartersnamnet.

Mot denna bakgrund aktualiseras frågor om hur tranbodar kan identifieras arkeologiskt i en hamnmiljö präglad av flera generationer pålningar och konstruktioner, vilka materiella indikatorer – i synnerhet byggnadslämningar, stratigrafiska relationer och fyndmaterial – som är mest diagnostiska för trankokeriverksamhet, och hur en sådan vattennära produktionsmiljö kan relateras till stadens ekonomi och varuflöden under medeltid och tidigmodern tid.

Kajer och tranbodar – 600 år av hamnanläggningar

Undersökningen på Stadsgården visar på en mångfald av verksamheter i strandzonen vid Saltsjön, från medeltiden fram till ombyggnationen av Slussenområdet på 1930-talet. Lämningarna som framkom utgjordes av kokhus och torgytor, försvarsanläggningar, bryggor, handelsbodar, magasin och många andra typer av bebyggelselämningar. I denna artikel ligger fokus på tranbodarna nedanför Katarinaberget och de hamn- och kajanläggningar som behövs för att förstå deras läge, funktion och utveckling.

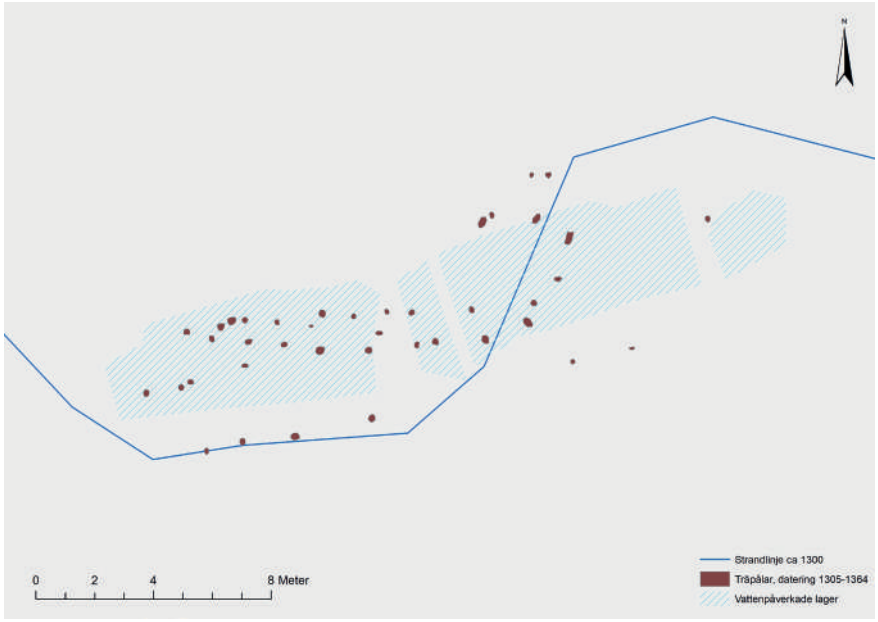
Strax nedanför Katarinaberget anlades tidigt efter Stockholms grundande cirka 1250 en stolpburen konstruktion. Den äldsta är svårtolkad och består endast av tre bevarade pålar nedkörda i anslutning till 1200-talets uppskattade strandlinje. Samtliga tre pålar kunde dateras till decenniet runt 1200-talets mitt, från cirka 1247 till 1264 (Bertheau & Tonemar 2024:47).

Under 1300-talets första decennium uppfördes en stolpburen kajanläggning, förmodligen för bland annat omlastning av varor (figur 2). Förutom tranolja har man sannolikt även hanterat kläde vid hamnen, vilket flera fynd av packtextil i utkastlager invid stranden vittnar om.

En stor allmänningsgata som påträffades på Södermalmstorg 2015 löpte ned i riktning mot Stadsgårdens hamnläge. Gatan var cirka 4,75 meter bred, samma bredd som det stadfästa på 8 alnar för allmänningsgator enligt både Bjärköarätten och Magnus Erikssons stadslag från 1340-talet (Holmbäck & Wessén 1966:88, § 1:VI och 1979:467, 33, § 3). Längs med gatan framkom även lämningar från flera ekonomibyggnader som uppförts under 1300-talets andra hälft (Carlsson & Svensson 2019:45). Att man anlagt en stensatt gata, lika bred som de största gatorna på Stadsholmen, talar för att

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Figur 2. Plan över kajlämningen i södra Stadsgården från 1300-talet. Skala ca 1:250

det pågick en omfattande verksamhet nere vid Stadsgården, att det varit en viktig kommunikationsled och att det funnits ett stort behov för transporter av människor och varor till och från hamnen. Kajernas successiva ombyggnader och utfyllnader i strandzonen utgör de stratigrafiska ramar inom vilka tranbodarnas läge och utformning kan förstås.

På östra sidan av den udde som sköt ut från Södermalmslandet anlade man i mitten av 1300-talet också en förlängning av kajen från Stadsgården och stabiliserade strandkanten. Här har södermalmsborna slängt sitt hushållsavfall och utifrån fynddateringarna bör avfallet ha tillkommit under andra halvan av 1300-talet. Även den här kajen bär spår av reparationer men under 1300-talets senare del har konstruktionen brunnit, då stockar i kajen delvis var eldskadade och täcktes av ett brandlager. Troligen kan denna brand relateras till den stora eldsvåda med efterföljande rivning av bebyggelsen som skedde på Södermalmstorg någon gång under 1390-talet (ibid:46).

Efter branden tycks kajen i den norra delen av Stadsgården ha reparerats och byggts om med start senast år 1407, vilket dendrodateringar av virket visar. Det är i den norra delen av området som majoriteten av lämningarna från 1400-talet påträffades, bortsett från två solitära pålar i söder, och det är fortsatt i form av kajanläggningar. Vid 1400-talets mitt tycks kajen ha byggts ut och reparerats. Dateringarna av kajlämningen sammanfaller relativt väl med två perioder under 1440- och 1460-talet då Söderbro och området

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

utanför yttre Söderport och Södertorn reparerades (se t. ex. Nordberg 1935:46, Schück 1951:198f, Hansson 1956:175ff). Sannolikt var det i samband med dessa byggnadsinsatser som även kajanläggningen reparerades och byggdes ut.

Under det sena 1400-talet skedde en återuppbyggnad av bebyggelsen på Södermalmstorg och så även nere på Stadsgården. Efter de stora utfyllnaderna under 1400-talets slut anlades en brygga i norra delen av Stadsgården med virke som fällts senast 1492.

En ansamling med träpålar som framkom i sydöstra delen av undersökningsytan kan utgöra rester efter en av tranbodarna nedanför Katarinaberget. Träkonstruktionen uppfördes troligen i slutet av 1400-talet då två av stolparna dendrodaterades till vintern 1497/1498. I den tätt pålade hamnstratigrafin krävs dock flera samverkande indikatorer för att skilja tranbodar från kaj- och brygglämningar. Tolkningen vilar här på att tranbodar är belagda på platsen i skriftliga källor under minst 300 år, samt på en kombination av byggnadslämningar och fynd: en stolpburen konstruktion i strandzonen med del av tomten i vatten, ett pann-/spisfundament på landsidan och ett fyndmaterial som inkluderar sälben och tunnrelaterade delar. Tolkningen stärks även av brand- och ombyggnadssekvenser som kan relateras till uppgifter i det historiska källmaterialet. En sådan koppling blir särskilt tydlig i relation till branden 1554, då flera tranbodar vid Stadsgården uppges ha förstörts.

> Anno Domini 1554 then 27 dagen junij om afftonen, dhå klockan war wiid pass emellan 8 och 9, dhå bleff elden lóssz på Sudre malm i Suen smidz smidia, och bran allan malmen aff både wtt med sión, szå och vp på malmen jn tiill repeslagare gården. Ther atiltis han dhå. Tesligis bran och vp 6 sielebodar och kring om allan stadzgården, szå att borgarne finge på then tiid en dråpelig schade.

Den 27 juni 1554 ödelades delar av Stadsgården; enligt Stockholms tänkebok (STb) brann sex tranbodar ned (STb 1553–1567:79). Delar av en nedbrunnen tranbod och ett större brandlager påträffades också vid undersökningen. Efter branden har det uppförts två nya tranbodar och en lastkaj på samma plats, direkt nedanför Katarinaberget. Där påträffades spisfundamentet till ännu en tranbod. Även denna brann ned någon gång under 1610-talet och ersattes i stället av en lastkaj som baserat på flera dendrokronologiska dateringar bör ha uppförts cirka 1615. Precis intill stod dock en tranbod som klarade branden. Den byggdes drygt 15 år tidigare och togs ur bruk i samband med att områdets karaktär förändrades och fylldes ut under sent 1630-tal.

Bodarna och kajanläggningen var orienterade i nordöst-sydvästlig riktning. Den östra tranboden var 9 × 7 meter stor och uppförd i knuttimrad teknik och hade delar av ett beva-

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Figur 3. I förgrunden syns de kraftiga spisfundamenten från två tranbodar nere på Stadsgården. Den vänstra i bild överlagrades av en kaj som uppförts cirka 1615 medan den högra förmodligen stod kvar tills hela området gjorts om till lastageplats under 1630-talet. Foto: Arkeologikonsult.

rat trägolv. Av den västra tranboden återstod endast spisfundamentet och delar av underbyggnaden med träpålar och bjälklag (figur 3).

I stadens tänkeböcker finns bland annat anteckningar om försäljningar och köp av tomter på Stadsholmen och malmarna. Med hjälp av dessa kan man få en inblick i hur tomtstorlekarna kunde se ut och de försäljningar som berör Södermalm omfattar flera tomter med tranbodar. Tranbodstomternas längd uppges variera från 15,4–23,7 meter och bredden mellan 7,7–10,7 meter. I samband med en besiktning av en tranbod år 1600 som Herman Andersson låtit uppföra vid Stadsgården anges den ”*östre knuten*” på tomten vara 2 ½ aln (cirka 1,5 meter) längre än vad ”*som af åldher warit haffuer*” (STb 1600:44). När Mårten Olofsson vill få sin tranbodstomt uppmätt åberopas en tomt från 1525 som praxis. Den har storleken: ”*På landet tuärs öfuer – 13 alnar. Neder på watnet – 14 alnar. Längdenn – 40 alnar*” (STb 1600:141). Räknat på 1 aln motsvarande ca 0,5934 meter ger det en storlek på cirka 23,7 meters längd och 7,7 meters bredd på landsidan samt 8,3 meters bredd i vattnet. Dateringsmässigt korresponderar den här tomten mycket väl med den östra tranboden som uppförts någon gång under senare delen av 1590-talet.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Under 1500-talet kom tranoljeproduktionen i ökande grad att baseras på kokning av sälspäck i stora grytor, en teknik som krävde fasta pannmurar och eldning i särskilt anpassade byggnader (Vollan 1985:75). Detta ger en viktig kronologisk dimension till lämningarna och har direkt betydelse för deras arkeologiska tolkning.

Spisfundamentet utgjorde grunden till pannmuren som sannolikt har haft ett inmurat kokkärl där själva sälspäcket kokades. I tänkeböckerna framgår det att pannan var tillverkad i koppar och därmed uppenbarligen stöldbegärlig. Det finns återkommande uppgifter om kopparstölder från tranbodarna vid Stadsgården. Bland annat skedde en större inbrottsvåg år 1597 då åtta tranbodar blev bestulna på utrustning varav den ena pannan var så stor att tjuvarna fick tippa den i sjön (STb 1597:100).

I tänkeboken från år 1617 finns en utförlig beskrivning om hur ett inbrott i en tranbod gick till. Först bröt sig tjuvarna in via dörren och därefter slog de sönder pannmuren för att komma åt kopparkärlet som delades i fyra delar. Annan utrustning som tjuvarna kom över var en kopparskopa, ett tråg samt en sump som var fäst under boden (STb 1617:298).

Att man valde att uppföra en lastkaj under åren kring 1615, i stället för en ny tranbod, kan vara en indikation på att produktionen av tranolja i området började avta och att sjöfartshandeln med övriga varor

Figur 4. Lämningen efter den kraftiga kajkonstruktionen som uppförts direkt över en av tranbodarna på Stadsgården efter cirka 1615. Foto: Arkeologikonsult.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

blivit allt viktigare (figur 4). Under 1600-talets början blir tranbodarna allt mer sällan omnämnda; den sista uppgiften om tranbodstomter på Södermalm är från 1629 (STb 1629:94). Den samlade exportens varuvolym ökade också drygt fyra gånger under 1600-talets första hälft. Den första stora ökningen skedde under tidigt 1620-tal och den andra ökningen under åren kring 1640 (Sandström 1990:371). Arkeologiskt sammanfaller detta med perioden då tranbodarna vid Stadsgården tycks ha ersatts av lastkajer, med start efter 1615. Därefter fylldes området successivt ut och omvandlades till en sammanhängande kaj- och lastageplats efter omkring 1640. Mellan 1636 och 1650 föll också priset på tran med en tredjedel, från 18 till 12 daler per fat (ibid:370).

Totalt hittades också 20 penisben och 3 tå-/fingerben från säl vid undersökningen (figur 5). Det rör sig i huvudsak om ben från vikare men ben från gråsäl förekommer också. Samtliga ben utom ett framkom i södra delen av undersökningsområdet, direkt nedanför Katarinaberget, där tranbodarna stod.

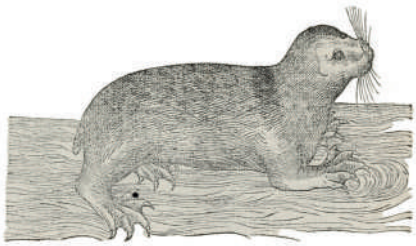
Penisben är ett så kallat *heterotropiskt skelettelement* vilket innebär att det inte sitter ihop med resten av skelettet utan ligger inbäddat i späcket. Vid sälslakten ute i skärgården avlägsnades därför inte penisbenet utan det följde med späcket in till tranbodarna. Att just penisben dominerar fyndbilden är därför förenligt med att materialet följt med späcket till kokplatsen, snarare än att spegla konsumtion av sälkött.

Figur 5. Några av de penisben från säl som hittades i medeltida lager nedanför Katarinaberget (F:4544:12868 och F:4854:14802). Det längsta är 10 centimeter. Utan skala. Foto: Arkeologikonsult.

Säljakten och trankokeriet – råvarubas och produktion

I den åländska skärgården utgjorde fiske i kombination med säl- och sjöfågeljakt grunden för näringen. Flera gånger per år seglade bönder från skärgården med varor som fisk, sälspäck, tran och hudar till handelsplatser som Stockholm, Reval och Åbo. Späcket var saltat och packat i tunnor och såldes bland annat till garverier. Det förekom sällan att späcket brändes till tran innan det såldes (Ahlbäck 1955:290).

Figur 6. En avbildning av en säl från 1556. Petri Bellonii. Cenomani De aquatilibus. (Biodiversity Heritage Library, Public Domain).

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Även i Roslagen utgjorde säljakten en viktig del i näringen för allmogen vilket bland annat framgår av 1624 års tullbok från Blockhusudden där flera skärkarlar från socknar i Roslagen omnämns. År 1624 förde Roslagsborna in totalt 72 tunnor sälspäck till Stockholm som sedan såldes. Båtlagen kunde sammansättas av personer från varandra avlägsna gårdar men oftast bemannades båtarna av endast en eller ett par personer. I regel var det så kallade skötbåtar som användes vilket var en enklare och mindre farkost som klarade en lastvikt på cirka 1000 kg (Friberg 1983:277).

Säljakten bedrevs året runt men främst under vinterhalvåret och organiserades i mindre lag från flera byar. I öppet hav fångades gråsälen med nät, medan vikaresäl inomskärs klubbades. Jakten bedrevs i lag om vanligtvis 5–10 personer som kom från olika byar. Man tillvaratog i princip hela sälen, skinnet användes till skor, säckar och väskor, köttet till mat och av späcket tillverkades sedan tranolja (Ahlbäck 1955:170f).

Den nya och effektivare metod för tranoljeframställning som introducerades under 1500-talet förutsatte särskilt anpassade byggnader och bidrar till att förklara tranbodarnas utformning. Tidigare hade man låtit späcket jäsa långsamt i tunnor och kar utan värme för att framställa tranoljan. Den nya innovationen kom från Tyskland och ordet *tran* kan härledas till medellågtyskans *trân* med betydelsen att framställa flytande fett (olja) från kokning av val, säl eller fisk (Vollan 1985:75). Späcket från sälarna fördes in till tranbodarna från skärgården och Bottenviken. Vid bodarna skars späcket i bitar och kokades i omgångar och från den första bränningen erhöll

Figur 7. Målning av Abraham Speeck från år 1634 som visar valfångst och ett danskt trankokeri på Danskön i den nordvästra delen av Svalbard. Till höger i bild visas hela processen med att tillverka tranolja (Wikimedia Commons, CC-BY).

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

man en klarljus olja som skummades av med en stor flat kopparslev och hälldes över i trätunnor för vidare försäljning. Den här oljan användes främst som ljusbränsle till lampor och merparten gick på export till den europeiska marknaden. Efter andra bränningen av späcket framställdes så kallad bruntran som bland annat användes till smörjmedel och för att impregnera trä. Restprodukten som blev kvar efter bränningen kallades för trangrums och användes bland annat som gödsel och till utfodring av djur (ibid:63).

Den nya produktionsmetoden för att framställa tranolja medförde att större mängder tranolja kunde tillverkas och därmed säljas till lägre priser. Tranolja tillverkades och exporterades även från Visby, Åbo och Viborg. I det skriftliga källmaterialet kan man under 1500-talet se ett ökat intresse för handeln med sälspäck och tranolja. Bland annat utgav Gustav Vasa en rad brev och förordningar gällande säljakt i Bottniska viken och skärgården. År 1550 avskaffades även prästerskapets sältionde som de uppburit sedan 1300-talet. Sältiondet innebar att kyrkan erhöll en tionde av sälspäcket i skatt men nu tillföll det kronan i stället och i Stockholm fick stadens borgmästare år 1543 monopol på att bedriva handel med tranolja (ibid:75).

Under 1600-talet skedde en ökad säl- och valjakt av bland annat Danmark, Holland och Tyskland i Arktiska havet för att tillverka tranolja vilket medförde att efterfrågan på sälspäck från de nordiska kustområdena till den europeiska marknaden successivt avtog (figur 7). I direkt anslutning till fångstplatserna inrättades också flera trankokerier för att framställa oljan (ibid:129).

Tunnor och bomärken – materiella indikatorer på handelsnätverk

I södra delen av undersökningsområdet på Stadsgården tillvaratogs närmare 140 delar av laggade kärl varav merparten utgjordes av tunndelar. Laggtekniken innebar att ett antal laggstavar fogades runt en botten och hölls samman med tunnband och kärlen användes framför allt för förvaring och förpackning av olika varor.

Fyra av locken eller bottnarna hade inristade bomärken varav två var intakta. Det ena bomärket utgjordes av ett timglas med tre vågräta streck och det andra av en variant av svastika med fyra kvadrater (Figur 8). Timglaset tillhör ett av de vanligaste grundmärkena medan svastikavarianten med fyra kvadrater är ovanlig.

Bomärken fungerade som egendomsmarkeringar och användes som ägarbeteckningar och signaturer i Norden långt in i 1800-talet. De återfinns i både skriftliga källor och på föremål såsom redskap, husgeråd och tunnor. Generellt ärvdes ofta bomärken inom släkten och kunde varieras genom mindre tillägg eller förändringar, vilket gjorde dem till

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

markörer för både ägande och social tillhörighet.

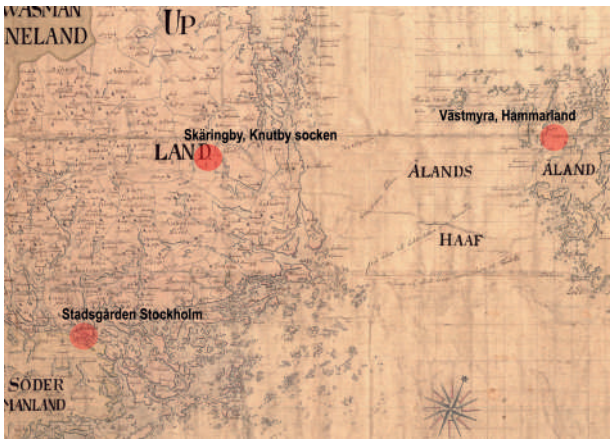
Själva märket utgjordes av en figur bildad av enkla linjer som oftast bestod av en lodrät huvudstav till vilken raka eller böjda linjer anslöt i en mångfald av olika kombinationer. Bomärket återgick i flera fall på allmänt förekommande symboliska tecken såsom svastika, pentagram, kors av olika slag och trianglar eller andra geometriska figurer (Skånberg 2003:11ff).

Fyndet av tunnlocket med den inristade svastikan kan indikera ett handelsutbyte med Roslagen eller den åländska skärgården. Det hittades i lager direkt intill en av tranbodarna som var i bruk under 1600-talets början. Bomärket var inristat i form av ett gammakors i fyra kvadrater vilket var en variant av svastikasymbolen. Inom samisk och finsk folktro benämndes tecknet som valrosshjärtat (*Mursunsydän*) eller Tursas hjärta (*Tursansydän*). I Sverige finns ett 80-tal olika grundmärken varav det nu påträffade bomärket är ovanligt. Skånberg (2003) har i sin avhandling gått igenom 27 595 bomärken från olika länder varav cirka 6500 från Sverige och 6200 från Åland (ibid:70).

Den här typen av svastika förekommer endast två gånger i materialet från den givna tidsperioden, i ödeslängden 1588–1589 på Åland (Westgärds 1985:32, Dahl 1994:252). Ödeslängden var en förteckning över de gårdar i en socken som inte hade råd att betala skatt och gammakorset användes som bomärke för Norrgård i Vestmyra by (Hammarland socken) på Åland. Gården ägdes då av Jöns Knutsson (Dahl 1994:252).

Figur 8. Del av ett tunnlock (44 centimeter) med ett inristat bomärke i form av en svastika (F:4949:50288:3). Bomärket kan härledas till en gård i Roslagen eller på Åland. Utan skala. Foto: Arkeologikonsult.

Figur 9. Karta från 1720 över delar av Åland, Stockholm och Uppland. Markerat i rött är Skäringby i Knutby socken i Uppland och Norrgård, Västmyra by i Hammarland socken på Åland i relation till Stadsgården på Södermalm i Stockholm. Riksarkivet.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Ove Andersson har sammanställt cirka 10 000 bomärken från handlingar i Roslagen och i det materialet förekommer bomärket femton gånger mellan åren 1653–1843. Det äldsta belägget är från år 1653 då Erick Larsson som bodde i Skäringby (Knutby socken) använde bomärket som namnteckning i en handling (Andersson 1988, del 7:66).

Någon säker koppling till enskilda personer kan dock inte fastställas enbart utifrån bomärket. Det nu funna tunnlocket med ett inristat gammakors har suttit på en tunna som förmodligen innehållit sälspäck eller någon annan vara, möjligen från den åländska skärgården eller Roslagen som fraktats till Stockholm. Om så är fallet kan tunnan ha haft en koppling till Jöns Knutsson eller hans son på Åland alternativt Erick Larsson eller hans far från Roslagen (figur 9). Vad som talar för den här tolkningen är dels fyndplatsen där man har omlastat varor av framför allt tranrelaterade produkter, dels närheten till den åländska skärgården och Roslagen där man bedrivit just säljakt. I det material som finns publicerat om bomärken finns det inga andra hemman som använt gammakorset som bomärke under perioden sent 1500-tal och 1600-talets första hälft (jfr Andersson 1988; Bannbers 1957; Dahl 1994; Skånberg 2003; Wallgren 1965; Westgärds 1985. Se även t.ex Lindblom 2013). Framför allt bör bomärket ses som en indikator på varuflöden och kontaktytor, snarare än som en säker markör för enskild ägare, eftersom tunndelar kan cirkulera, återanvändas och hamna i sekundära lager.

Tranbodarna som vattennära urban industri

Undersökningarna vid Stadsgården visar att vattennära produktionsmiljöer i en långvarigt brukad hamnzon sällan kan identifieras genom enskilda fynd eller konstruktioner. Först när stratigrafiska relationer, byggnadstekniska lösningar och funktionsbundna lämningar – såsom pann-/spisfundament och brandlager – kombineras med ett karaktäristiskt fyndmaterial framträder tranbodarnas närvaro med tillräcklig tydlighet. Särskilt vägledande är sälbenen, framför allt penisben, som i materialet koncentrerar sig till de byggnadslämningar som tolkas som tranbodar. I en hamnkontext där marint benmaterial är vanligt blir just denna funktionsspecifika sammansättning diagnostisk.

Det arkeologiska materialet visar vidare att tranbodarna vid Stadsgården utgjorde en långlivad men dynamisk verksamhet, med flera efterföljande byggnadsfaser från sent 1400-tal till tidigt 1600-tal. Upprepade bränder, ombyggnationer och utfyllnader speglar både produktionens riskfyllda karaktär och platsens strategiska betydelse. Övergången från tranbodar till lastkajer markerar en tydlig omorientering av strandzonen, från lokal förädling till omlastning och sjöfart. Detta sammanfal-

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

ler med 1600-talets handelsskiften: exportvolymerna ökade samtidigt som tranoljans pris sjönk, vilket gör kajbyggena efter 1615 till en rimlig materiell indikator på förändrade ekonomiska prioriteringar.

Tranbodarna vid Stadsgården kan i detta sammanhang förstås som en tidig form av urban industriell verksamhet. Produktionen var specialiserad, inriktad på export och krävde särskilt anpassade byggnader samt tillgång till stora mängder råvara. Lokaliseringen till stadens utkant, i den maritima gränszonen mellan land och vatten, möjliggjorde effektiva transporter men begränsade samtidigt stanken och brandrisken för den tätare stadsbebyggelsen.

Genom att integrera arkeologiska fynd med historiska källor såsom tänkeböcker och tullhandlingar framträder Stadsgården som en nod i ett omfattande nätverk som band samman Stockholm med skärgårdarna i Roslagen och på Åland samt med den vidare europeiska marknaden. Fynd av tunnor och tunnlock med inristade bomärken ger ett konkret arkeologiskt stöd för dessa kontakter och pekar mot varornas ursprung och cirkulation. Denna typ av fynd visar hur lokala produktions- och omlastningsmiljöer kan kopplas till större ekonomiska system genom detaljer i det arkeologiska materialet.

Den successiva nedgången i trankokeriet under 1600-talets första hälft bör slutligen ses i relation till förändrade globala förutsättningar. Ökad säl- och valjakt i arktiska områden minskade efterfrågan på sälspäck från Östersjöregionen och produktionen kom i högre grad att förläggas nära fångstplatserna. I takt med att trankokeriet förlorade sin betydelse omvandlades Stadsgårdens strandzon till en sammanhängande kaj- och lastageplats, anpassad för en mer diversifierad handel. Den arkeologiska bilden från Stadsgården visar därmed hur ekonomiska skiften får direkta rumsliga konsekvenser och hur kustnära stadsmiljöer kontinuerligt omformas i relation till förändrade handelsmönster.

Sammantaget visar studien att vattennära produktionsmiljöer kan identifieras arkeologiskt genom en kombinerad analys med byggnadslämningar, funktionsbundna fynd och historiska källor. Tranbodarna framträder som en central men föränderlig del av Stockholms tidiga urbana ekonomi – och som ett exempel på hur en specialiserad och riskfylld produktion kunde integreras i hamnlandskapet för att senare ersättas när handelns logik tog över.

Philip Tonemar
Arkeolog och projektledare,
Arkeologikonsult
philip.tonemar@arkeologikonsult.se
ORCID 0009-0004-5564-6711

Mikael Bertheau
Arkeolog och projektledare,
Arkeologikonsult
mikael@arkeologikonsult.se
ORCID 0009-0008-7350-7263

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Referenser

Ahlbäck, R. 1955. *Kökar. Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken.* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 351. Folklivsstudier IV. Helsingfors.

Andersson, O. 1988. *Bomärken i Roslagen.* Del 1–7. Norrtälje kommuns centralarkiv.

Bannbers, O. 1957. *En sockenbeskrivning. Bomärken inom Orsa socken.* Del III. Orsa-Skattunge hembygdsförening. Orsa.

Bertheau, M. & Tonemar, P. 2024. *…ena tompt vppa Sudra malm belegna vidh Stadz garden. Arkeologisk dokumentation av en hamnmiljö med hantverk och handel samt delar av försvarsverk vid Stadsgården på Södermalm. Lämningar från tidigt 1300-tal fram till 1933.* Slussenprojektet 5. Rapporter från Arkeologikonsult 2024:3085. Upplands Väsby.

Bolin, G. 1933. *Stockholms uppkomst. Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria.* Uppsala.

Carlsson, M. & Svensson, K. 2019. *In fundo dicto Suthraemalm iam de nouo constructum… Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt.* Stockholm 103:1. Slussenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746. Stockholm.

Dahl, G. 1994. *Bomärken på Åland.* Ekenäs.

Dahlbäck, G. 1987. *I medeltidens Stockholm.* Stockholmsmonografier 81. Stockholm.

Friberg, N. 1983. *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa. En historisk-geografisk studie.* Stockholmsmonografier 53. Stockholm.

Granlund, J. 1982. Sverige: Tran. I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid – från vikingatid till reformationstid*, 1956–1978, band 18.

Hansson, H. 1956. *Stockholms stadsmurar.* Monografier utgivna av Stockholms kommunförvaltning 18. Stockholm.

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1966. *Magnus Erikssons stadslag. I nusvensk tolkning.* Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Serien I, band 7. Lund.

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1979. *Svenska landskapslagar.* Femte serien: Äldre västgötalagen, Yngre västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten. Stockholm.

Lindblom, I. 2013. *Märkta föremål från Vasa. Inventering av bomärken och andra märkningar på föremål från regalskeppet Vasa.* Rapport daterad 2013-05-29.

Nordberg, O:son T. 1935. *Söderport och Slussen. En skildring av slussområdets historia i anledning av slussombyggnadens invigning den 15 oktober 1935.* Stockholms stadsmuseum.

Sandström, Å. 1990. *Mellan Torneå och Amsterdam. En undersökning av Stockholms roll som förmedlare av varor i regional- och utrikeshandel 1600–1650.* Stockholmsmonografier 102. Stockholm.

Schück, H. 1951. *Stockholm vid 1400-talets slut.* Stockholm.

Stahre, N. G. m.fl. 1992. *Stockholms gatunamn.* Stockholmsmonografier 50. Stockholm.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30

Stockholms tänkeböcker. 1939. *Stockholms stadsböcker från äldre tid.* Ser. 2, N.F.:3. *Stockholms stads tänkeböcker 1553–1567.* J. H. Almqvist & E. Hildebrand (Red.). Stockholm.
Stockholms tänkeböcker. 1951. *Stockholms tänkeböcker från år 1592.* D. 2: 1596–1599. H. 1. D. Almqvist (Red.). Stockholm.
Stockholms tänkeböcker. 1953. *Stockholms tänkeböcker från år 1592.* D. 3: 1600. F. Sleman (Red.). Stockholm.
Stockholms tänkeböcker. 1968. *Stockholms tänkeböcker från år 1592.* D. 9: 1616–1617. N. Staf (Red.). Stockholm.
Stockholms tänkeböcker. 2000. *Stockholms tänkeböcker från år 1592.* D. 18: 1629. B. Elthammar (Red.). Stockholm.
Skånberg, T. 2003. *Glömda gudstecken: från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken.* Lund.
Vollan, O. 1985. *Selfangst i Norden. På svaberg og fast is.* Ålesund.
Wallgren, G. W. W. 1965. *Boken om bomärken.* Helsingfors.
Westgärds, A. 1985. *Bomärken i Leksand 1821–1823.* Lekand.

Otryckta källor, bilder och kartmaterial

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven.
https://sok.riksarkivet.se/SDHK
SDHK-nr 2114 (1305-07-17).
Riksarkivet. *Charta öfver Upland med Åland och en Deel af Finland…* 1720.
SE/KrA/0400/03B/085. Bildid: K0001691_00001.
Stockholms stadsarkiv. *1625 års karta.*
Stockholms stadsarkivs kartsamling, NS 442, SE/SSA/0234/J 1:22, HK 68:1.
Biodiversity Heritage Library.
Harvard University, Museum of comparative Zoology, Ernst Mayr Library.
Petri Bellonii. *Cenomani De aquatilibus*, 1556.
Wikimedia commons.
Skokloster slotts samlingar.
Abraham Speeck. *Danish Whaling Station,* 1634

© 2026 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i Creative Commons Erkännande-licensen (CC BY 4.0), som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat.

DOI: https://doi.org/10.59008/meta.2026.63509

Downloaded by 216.73.216.230 2026-11-01 11:33:30